

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره دوم (پیاپی ۲۸)، تابستان ۱۳۹۸

شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۱۵۶-۱۳۳

تحلیل ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در ناحیه روستایی دامغان

عبدالرضا رحمانی‌فضلی؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

فرهاد عزیزپور؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

مریم شامانیان*؛ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۰۹/۲۷

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۲/۱۴

چکیده

از مکانیسم‌های عمده برای کاهش فقر و نابرابری در مناطق کمتر توسعه یافته، تأمین امکانات اشتغال مولد برای افراد بسیار فقیر است. از همین رو ضرورت توجه به کارآفرینی روستایی به مثابه حافظ امنیت اقتصادی روستا باید در اولویت سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه روستایی قرار گیرد. همچنین باید توجه داشت کارآفرینی در اجتماعات روستایی دارای درآمد اندک، در صورتی موفقیت حاصل می‌نماید که ابتکارات و تنوعات مشاغل از درون خود روستا برخیزد. این پژوهش با هدف تحلیل ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در ناحیه روستایی دامغان انجام شد. روش پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی بوده که جهت گردآوری داده‌ها از مطالعات اسنادی و میدانی به صورت پرسشنامه‌ای استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل سوالات پژوهش از نرم افزارهای Spss و Arc Map استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد وضعیت مؤلفه‌های کارآفرینی در مناطق روستایی مورد مطالعه کمی پایین‌تر از مقدار متوسط و نزدیک به متوسط است. مناسب‌ترین شرایط را می‌توان در بعد کالبدی و سپس به ترتیب مؤلفه‌های در نهادی، اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و فردی مشاهده کرد. نتایج حاکی از این است که در روستاهای شهرستان دامغان، زیرساخت‌های کارآفرینی (از جمله زیرساخت‌های فیزیکی و سرمایه‌ای) فراهم بوده اما محیط اجتماعی و به خصوص اقتصادی برای گسترش کارآفرینی مهیا نیست. زیرساخت‌ها به تنهایی موجب ارتقای سایر مؤلفه‌های کارآفرینی نمی‌شود بلکه می‌توان از آن به عنوان بستری برای شکوفایی سایر مؤلفه‌ها استفاده کرد و کارآفرینی روستایی را ارتقاء بخشید. در واقع با کارآفرینی در روستاها می‌توان روند توسعه روستایی را تسریع کرد زیرا کارآفرینی علاوه با کشف و شکوفایی سرمایه‌های پنهان اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و نهادی، منجر به ایجاد درآمد پایدار و در نتیجه کاهش مشکلات (مهاجرت، بیکاری و غیره) برای روستاییان می‌شود.

واژگان کلیدی: ظرفیت‌های کارآفرینی، توسعه پایدار روستایی، ناحیه روستایی، شهرستان دامغان.

* Maryam_shamanian@yahoo.com

(۱) مقدمه

در شرایط کنونی کشور ایران، علی‌رغم آن که ۲۵/۹ درصد از جمعیت کشور در نواحی روستایی ساکن هستند، در مقایسه با جمعیت شهرنشین، با محرومیت گسترده‌تری در برخورداری از مواهب توسعه، روبرو هستند و مشکلات کلان مورد بحث، نمود عینی‌تری در این نواحی دارد. این در حالی است که نقش‌آفرینی گسترده روستاییان در فرایندهای اقتصادی و اجتماعی توسعه ملی و اثرگذاری آنها بر منابع محیطی و سرزمینی غیر قابل چشم‌پوشی است. لیکن، نابرابری توسعه و فقر و بیکاری گسترده در روستاها، منجر به عوارض و پیامدهای نامطلوبی از جمله مهاجرت‌های گسترده روستا-شهری، تخلیه روز افزون روستاها و ضعف بنیان‌های تولیدی در این نواحی گردیده است.

در این ارتباط تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستا بر اساس پتانسیل‌ها و فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود در آنها می‌تواند تقویت‌کننده توسعه اقتصادی روستاها باشد (Mayer et al, ۲۰۱۶: ۵)؛ به نحوی که، علاوه بر ارتقاء ظرفیت‌ها و توانمندی‌های افراد و نهادها، تکیه بر داشته‌های جوامع محلی به عنوان عاملی بسیار مهم در توان افزایش محلی در فرآیند برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه بسیار حائز اهمیت است که از آن به‌عنوان توسعه اجتماع محور نام برده می‌شود. در این نوع نگرش از توسعه، این مردم هستند که خود قدم به پیش گذاشته و در جهت توسعه گام برداشته‌اند (Wahid et al, 2017: ۲۸۳).

امروزه کارآفرینی در بسیاری از کشورها به عنوان ابزاری کلیدی جهت رشد و توسعه محسوب می‌شود و به ویژه توجه به کارآفرینی روستایی می‌تواند نقش مهمی در کاهش نابرابری‌های فضایی بین مرکز و پیرامون ایفا کنند (Mayer et al, 2016: 5). به عبارتی، کارآفرینی روستایی که به منزله بکارگیری نوآورانه منابع و امکانات روستا در راستای حصول فرصت‌های کسب‌وکاری است، علاوه بر ایجاد اشتغال برای قشر عظیم روستاییان گامی در راستای توسعه روستایی محسوب می‌شود. در این دیدگاه برخلاف سایر رهیافت‌هایی که توسعه روستایی را بر ورود سرمایه انسانی و مالی از خارج روستا پایه‌گذاری می‌نمایند، تأکید بر انگیزش استعدادهای کارآفرینانه محلی و رشد مؤسسات بومی است (با اقتباس از رکن الدین افتخاری و همکار، ۱۳۹۲).

نابرابری توسعه در مناطق روستایی حاشیه کویر از جمله شهرستان دامغان در ابعاد نظام‌های محیط طبیعی، اجتماعی - اقتصادی و کالبدی، این سکونتگاه‌ها را با چالش‌های فراوان مواجه ساخته است؛ به طوری که موجبات مشکلات و آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی در شهرها و فرار سرمایه‌ها اعم از مادی و انسانی از مناطق روستایی را فراهم آورده است. خروج نیروهای فعال از روستا و راکد ماندن اقتصاد این مناطق، به هم‌ریختگی ساختار سنی و جنسی جمعیت کانون‌های روستایی پیرامونی در نتیجه مهاجرت‌های گسترده از مناطق روستایی به مناطق شهری که در کل منجر به توسعه نامتعادل و نامتوازن در

ناحیه روستایی دامغان شده است. با توجه به ادبیات مطرح شده در این زمینه، کارآفرینی روستایی می‌تواند به‌عنوان یک رویکرد اساسی و موازی با اهداف توسعه روستایی به حل مسائل توسعه روستایی کمک نماید. در واقع در این رویکرد، روستاها از کارکرد فعلی آنها که کارکرد سکونتگاهی و تولیدی معیشتی است تبدیل به کانون‌های تولیدی متکی به زنجیره‌های کسب و کار و خلق ارزش می‌شود. در این راستا از یک‌سو، شناخت ظرفیت‌ها و قابلیت‌های سکونتگاه‌های روستایی و از سوی دیگر تنظیم صحیح و به‌سامان نحوه ارائه خدمات مناسب به آنها به‌منظور بهره‌گیری عقلایی از این قابلیت‌ها، از گام‌های اولیه و اساسی است که باید به‌نحوی متین و استوار برداشته شود. هدف مقاله حاضر، شناخت و تحلیل وضعیت کارآفرینی روستاهای مورد مطالعه بر اساس مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری و توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی است.

از این‌رو برای دستیابی به هدف پژوهش، ابتدا بایستی وضعیت سکونتگاه‌های روستایی از نظر ابعاد مختلف از جمله عوامل اقتصادی- اجتماعی مورد سنجش و بررسی قرار گیرد. با این بررسی مشخص می‌گردد که آیا زمینه و بسترهای لازم برای ایجاد تفکر کارآفرینی در روستاها وجود دارد؟ علاوه بر این بایستی ویژگی‌های مردم روستایی را نیز مورد تأکید قرار داد، چراکه مردم به‌عنوان کارآفرینان محسوب می‌شوند و در صورت وجود شرایط لازم برای انواع کارآفرینی، آنها بایستی اقدام به انواع فعالیت‌ها و خلاقیت‌ها در زمینه کارآفرینی اقدام نمایند. بنابراین سوالات کلیدی مقاله عبارتند از: مؤلفه‌های کلیدی مؤثر بر شکل‌گیری و توسعه کارآفرینی روستایی کدامند؟ و روستاهای هدف پژوهش مبتنی بر مؤلفه‌های کلیدی کارآفرینی، از چه وضعیتی برخوردار هستند؟

۲) مبانی نظری

اکنون توسعه روستایی بیش از گذشته با پدیده کارآفرینی سروکار دارد. موسسات و شخصیت‌های رواج دهنده توسعه روستایی، کارآفرینی را به منزله مداخله‌ای راهبردی می‌دانند که می‌تواند فرایند توسعه روستایی را تسریع بخشد، اما به نظر می‌رسد که همگی آنان بر نیاز به گسترش بنگاه‌های اقتصادی روستایی نیز توافق دارند. در شرایط وجود یک سمت‌گیری کارآفرینانه در قبال توسعه روستایی این موضوع پذیرفته می‌شود که کارآفرینی محوری برای نیل به رشد و توسعه اقتصادی است. بدون آن، دیگر عوامل توسعه به هدر می‌رود و تلف می‌شود (دانشنامه کارآفرینی، ۱۳۸۸: ۴۴۹).

در این ارتباط تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستا بر اساس پتانسیل‌ها و فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود در آنها می‌تواند تقویت‌کننده توسعه پایدار و متوازن روستاها باشد. امروزه کارآفرینی در بسیاری از کشورها به عنوان ابزاری کلیدی جهت رشد و توسعه محسوب می‌شود. از این رو بسیاری از

کشورهای جهان به خصوص کشورهای جهان سوم نگاه ویژه‌ای به کارآفرینی روستایی دارند. زیرا یک فعالیت با رویکرد کارآفرینانه منجر به توسعه اقتصادی، اجتماعی و محیطی (از جمله ایجاد اشتغال، نوآوری در فعالیت‌ها، رقابت‌پذیری، حفظ محیط زیست و غیره) شده است (Verheul, 2001: 4).

در واقع کارآفرینی شامل شناسایی فرصت‌ها و بهره‌برداری از آنهاست (Shane et al, ۲۰۰۰: ۲۱۹). تنوع پدیده‌های مختلف نشان می‌دهد که کارآفرینی واقعیتی چند بعدی است، به گونه‌ای که رشته‌های مختلف، هر یک با تأکید بر واحدهای تحلیل، سطوح مختلف، مراحل و ابعاد فرآیند کارآفرینی به مطالعه آن پرداخته‌اند. دیدگاه‌های اقتصادی بر کارآفرین و کارکردهای کارآفرینی، از جمله نوآوری توسط کارآفرینان، کشف و بهره‌برداری از فرصت‌ها، تصمیم‌گیری قضاوت‌گونه درباره تخصیص منابع کمیاب یا هوشیاری نسبت به عدم تعادل تمرکز دارند (Shane, 2003: 21).

از دیدگاه آلیسون، یک فعالیت کارآفرینی تحت تأثیر عوامل گوناگونی مانند ویژگی‌ها و انگیزه‌های فردی، آموزش، فرهنگ و آداب و رسوم، قوانین، سیاست‌ها و دانش فنی است که می‌تواند آثار و نتایج مختلفی را به لحاظ الگوهای رفتاری، اقتصادی، اجتماعی و جز این‌ها در بر داشته باشد (Alison, 1990: ۱۶۶). از دیدگاه لوردکیپانیدزه^۱ توسعه کارآفرینی روستایی به عامل فرهنگی- اجتماعی، محیطی و زیرساختی، اقتصادی و نهادی بستگی دارد (نجفی کانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۱).

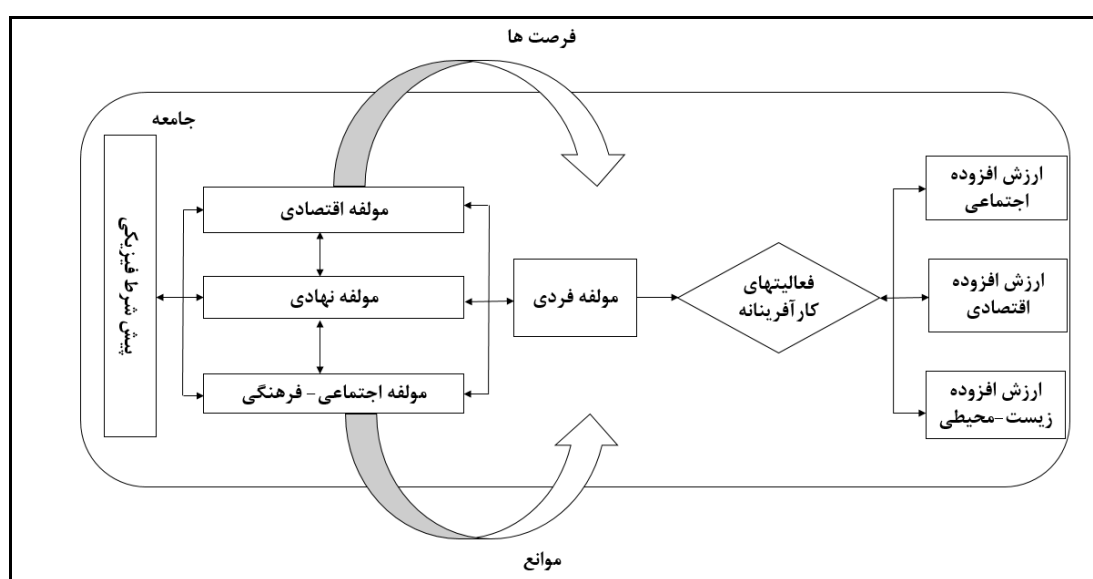
ساوئر با در نظر گرفتن کارآفرینی به عنوان الگوی توسعه اقتصادی، توسعه روستایی را تشویق کشاورزان کارآفرین، کمک و مساعدت مدیریتی و فنی کارآفرینان روستایی، حمل و نقل روستایی، خدمات ارتباطی و اطلاعاتی روستایی، مدیریت منابع طبیعی و غیره تعریف می‌کند (Sauer, ۱۹۸۶: ۲). از نظر ریگان، کارآفرینی روستایی فراهم کننده زمینه اشتغال، افزایش درآمد و تولید ثروت، بهبود دهنده کیفیت زندگی و کمک کننده به افراد محلی برای مشارکت در اقتصاد است (Reagan, 2002: 3۲).

و اما کارآفرینی روستایی فعالیتی است که به مردم روستایی کمک می‌کند تا فرصت‌های اقتصادی را در جوامع محلی بشناسند و یاد بگیرند که چگونه این فرصت‌ها را به فعالیت‌های اقتصادی سودآور تبدیل کنند. کارآفرینی روستایی برای شکل‌گیری تحت تأثیر نیروهای بیرونی و درونی بوده است که هر یک به نوعی به ایجاد چالش‌هایی در جامعه روستایی امروزی منجر می‌شوند. این محیط‌ها بر حسب منابع (بالقوه و بالفعل)، هدایت کننده اهداف توسعه، به ویژه توسعه اقتصادی، در این جوامع‌اند (افتخاری، ۱۳۹۲: ۲۶).

آن چه که برای توسعه روستا ضروری است، محیط مساعدی است که کارآفرینی را در نواحی روستایی قوت بخشد. وجود چنین محیطی بیشتر وابسته به وجود سیاست‌های ترویج کارآفرینی روستایی است. کارایی چنین سیاست‌هایی نیز به نوبه خود متکی به وجود چارچوب مفهومی درباره کارآفرینی به ویژه

^۱Lord Kipanidze

جنبه‌های مربوط به ماهیت و منشأ پیدایش آن است (پترین، ۱۳۸۱: ۶۹). به‌طور خاص، چشم‌انداز سرزمینی، کارآفرینی محلی را درون شرایط جغرافیایی خاص در نظر می‌گیرد. این شرایط، که در شکل ۱ به‌وسیله پیش‌نیازهای فیزیکی نشان داده شده است، شامل: چشم‌انداز طبیعی، سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی گذشته، بخش فرهنگی و خدمات و کالاهای روستایی است. این کالاها و خدمات وابسته به مکان ممکن است به‌طور مستقیم بر اقتصاد، نهادها و مؤلفه‌های فرهنگی - اجتماعی پتانسیل‌های کارآفرینانه یک جامعه تأثیر بگذارند. اقتصاد، نهادها و عناصر فرهنگی - اجتماعی کارآفرینی، هم فرصت‌ها و هم موانع پتانسیل‌های کارآفرینانه اشخاص را فراهم می‌کنند.

شکل (۱) مفهوم کارآفرینی به‌عنوان پتانسیل محلی در توسعه مناطق روستایی

منبع: Baumgartner et al (۲۰۱۳)

چهارمین مؤلفه کارآفرینی، مؤلفه فردی، نشان می‌دهد که یک جامعه، از طریق اشخاص، قادر به کشف، ارزیابی و بهره‌برداری از فرصت‌های است که یا از پیش‌نیازهای فیزیکی و یا از سه مؤلفه دیگر پتانسیل کارآفرینی محلی بوجود آمده است. بنابراین، اشخاص فرصت‌ها و موانع فعالیت‌های کارآفرینانه را که از درون یا بیرون جامعه محلی بوجود می‌آیند، کشف، ارزیابی و بهره‌برداری می‌کنند. بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینانه محیطی توسط اشخاص منجر به ارزش افزوده برای آن مکان می‌شود که در نهایت این ارزش افزوده‌ها موجبات توسعه محلی را فراهم می‌آورد (Baumgartner et al, ۲۰۱۳).

امروزه نگاه غالب به کارآفرینی، نگاه ترکیبی است و در این وضعیت به کارآفرینی به‌صورت یک فرآیند ترکیبی نگریسته، که دارای یک‌سری ورودی (عوام فردی، سازمانی و محیطی)، فرآیند پردازش (شکل‌گیری تفکر، تدوین برنامه فعالیت و اجرای ایده) و خروجی (رشد، تغییر و نوآوری) است (احمدپور

داریانی، ۱۳۸۳: ۲۵). با عنایت به مطالب پیش گفته در مفهوم کارآفرینی، می‌توان گفت که کارآفرینی روستایی به‌عنوان یک مفهوم جدید، نیازمند دیدگاه یکپارچه و ترکیبی است تا در چارچوب آن، روحیه و انگیزه نوآوری، خلاقیت، خطرپذیری، مشارکت، شایستگی‌ها، ظرفیت‌ها و توانمندی‌ها و ... به‌عنوان موتور محرکه کارآفرینی در جوامع روستایی بروز کرده و سازماندهی شده تا بتوان از این طریق، توسعه پایدار را در فضاهای زیست روستایی تحقق عینی بخشید؛ اما تاکنون به دلیل نگاه تک بعدی و تک ساختی با تأکید بر اقتصاد در اشتغال و کارآفرینی، منجر به غلبه نگاه اقتصادی به پدیده اشتغال و کارآفرینی شده است. همان‌طور که آلیسون و آندرسون می‌گویند: "کارآفرینی فعالیتی ترکیبی است که تحت تأثیر تمامی عوامل درونی و بیرونی زندگی بوده و همه جوانب زندگی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد". بنابراین، اگر بخواهیم به یک جمع‌بندی درباره رویکردهای مختلف کارآفرینی در مناطق روستایی برسیم، اتخاذ "رویکرد ترکیبی" یکی از روش‌های مناسب در این باره است؛ زیرا روستاها به دلیل ماهیت ساختاری، کارکردی و وجودی خود با همه عوامل زندگی بشری در ارتباط هستند و نمی‌توان با نگاه تک بعدی به آن، چالش‌های پیش‌رو را حل کرد.

کارآفرینی اولین بار مورد توجه اقتصاددانان قرار گرفت و تمامی مکاتب اقتصادی تاکنون به‌نحوی کارآفرینی را در نظریه‌های اقتصادی خویش تشریح نموده‌اند. بنابراین، مفهوم کارآفرینی، ایده جدید و متعلق به عصر حاضر نمی‌باشد بلکه قبل از قرون وسطی مطرح بوده که در طول زمان دچار تحولات گسترده‌ای شده است. به‌طوری‌که بعدها در زمینه‌های اجتماعی، روانشناسی، زیست‌محیطی و ... نمود بیشتری یافت. با این مبنا در مورد کارآفرینی دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد و درک کامل مفهوم "کارآفرینی" نیازمند اطلاع از دیدگاه‌های بین رشته‌ای است. کارآفرینی برحسب ماهیت خود و توجه محققان رشته‌های مختلف از نظر روانشناسی، اقتصادی، مدیریتی و کارآفرینی تعریف شده است. آنچه که از منابع و تعاریف مشخص بر می‌آید می‌توان چنین استنباط کرد که در دوره‌های اولیه ظهور مفهوم کارآفرینی توجه عمده در تعاریف به ریسک و کنترل آن به‌عنوان کارآفرینی بود که با گذشت زمان فرصت‌شناسی در تعاریف رنگ بیستری به خود گرفت و در تحقیقات جدید توجه به جنبه نوآوری در کارآفرینی بسیار مهم است.

جدول (۱) خلاصه‌ای از مطالعات انجام شده در زمینه‌ی کارآفرینی روستایی

عنوان	محققین	سال	نتایج تحقیق
بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستاییان در فرآیند توسعه نواحی روستایی	رضوانی و همکاران	۱۳۸۷	نتایج پژوهش نشان داد که پایین بودن میزان آشنایی روستاییان با زمینه‌های اولیه کارآفرینی با شرایط خاص محیط‌های روستایی از جمله انزوای جغرافیایی، محدودیت فرصت‌ها و خدمات ضروری زیربنایی و ارتباطی مؤثر است. هم‌چنین نتایج گویای این است که آماده سازی محیط اجتماعی و اقتصادی نواحی روستایی از جمله تأمین و افزایش دسترسی روستاییان به خدمات مختلف مانند امکانات رسانه‌ای و ارتباطی جدید می‌تواند در بروز کارآفرینی بسیار مهم باشد.
اولویت بندی توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی	فرجی سبکبار و همکاران	۱۳۹۰	نتایج نشان می‌دهد روستاهای مورد مطالعه به لحاظ ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی باهم تفاوت دارند. هم‌چنین نتایج نشان داد که کارآفرینی روستایی راه‌کاری جدید در نظریه‌های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت‌سازی در مناطق روستایی با هدف کاهش شکاف بین شهر و روستا، ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی است.
تحلیل عاملی متغیرهای پیش‌برنده و بازدارنده توسعه کارآفرینی روستایی	جمینی و همکاران	۱۳۹۴	نتایج این پژوهش نشان داد هفت عامل اقتصادی، محیطی، فردی-مدیریتی، اجتماعی-فرهنگی، زیرساختی، آموزشی-ترویجی و فنی از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های توسعه کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه هستند.
کارآفرینی به‌عنوان یک محرک اقتصادی در توسعه روستایی	رحمان شریف	۲۰۰۸	نتایج نشان داد کارآفرینی با تحریک استعدادهای بومی و ایجاد شرکت‌های کارآفرینی در سکونتگاه‌های روستایی توسعه می‌یابد و منجر به توسعه اقتصادی نواحی روستایی می‌شود.
تعیین‌کننده‌های کارآفرینی صنعتی روستایی کشاورزان در بنگال غربی	فولمر ^۱ و همکاران	۲۰۱۰	نتایج این پژوهش با هدف شناسایی تعیین‌کننده‌های کارآفرینی در روستاهای غرب بنگال با استفاده از رویکرد معادلات ساختاری نشان داد سن، تحصیلات، وضعیت تأهل، تعداد محصولات، پشتیبانی مالی خانواده، نوآوری، ثروت و وضعیت شغلی از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های توسعه کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه هستند.
مشکلات کارآفرینان روستایی و راه‌حل‌های آن	ساکسنا ^۲	۲۰۱۲	کارآفرین روستایی با استفاده از منابع کمیاب و با کارآمدترین شیوه موجب افزایش سود و کاهش هزینه می‌شود. با توجه به فقدان آموزش، اکثریت مردم روستایی از توسعه فناوری و بازاریابی و غیره بی‌اطلاع هستند. توسعه کارآفرینی روستایی کلیدی برای توسعه مناطق روستایی و شهرهای عقب مانده است.
کارآفرینی در حوزه‌های شهری و روستایی: افراد خلاق و شبکه‌های اجتماعی	کارلوس ^۳ و همکاران	۲۰۱۴	نتایج نشان می‌دهد خلاقیت یافت شده منجر به شروع کسب و کارها در مناطق شهری می‌شود جایی که محیطش نه تنها حمایت بیشتری می‌کند بلکه رقابتی‌تر هم هست اما در مناطق روستایی چنین نیست، با این حال خلاقیت، شانس موفقیت را افزایش نمی‌دهد. اهمیت خاص شبکه‌های اجتماعی در مناطق روستایی به احتمال زیاد به دلیل روابط قوی‌تر و موسسات حمایتی بیشتر است. نتیجه‌ی پژوهش می‌گوید که کارآفرینی به عنوان یک عامل بنیادی توسعه اقتصاد منطقه‌ای شناخته شده است، به همین دلیل سیاست‌های کارآفرینی باید توجه بیشتری به ابعاد گوناگون مناطق مختلف داشته باشند.

منبع: مطالعات کتابخانه‌ای پژوهش، ۱۳۹۷

^۱Folmer^۲Saxena^۳Corlos et al

بنابراین، بر اساس مطالب گفته شده در مورد کارآفرینی روستایی، عوامل متعددی منجر به توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی می‌شوند. همانطور که نشان داده شد، هر یک از محققان، از جنبه یا بعد خاصی به بررسی و توسعه کارآفرینی مناطق روستایی توجه کرده‌اند، اما یافته‌ها و اسناد حاکی از آن هستند که برای ایجاد کارآفرینی مؤثر در مناطق روستایی، نیاز به در نظر گرفتن رویکرد ترکیبی این عوامل است تا تأثیرگذاری آن در محیط روستا نمود بیشتری پیدا کند؛ بنابراین، در این مطالعه از رویکرد ترکیبی استفاده شده است.

(۳) روش تحقیق

روش تحقیق در مطالعه حاضر، توصیفی-تحلیلی و از جنبه هدف نیز کاربردی است. روش جمع‌آوری داده‌ها در دو نوع کتابخانه‌ای و مطالعه میدانی است. در این پژوهش بر اساس مطالعه میدانی، داده‌ها از طریق پرسش‌نامه جمع‌آوری شده است. برای طراحی پرسش‌نامه محقق ساخته ابتدا بر اساس چارچوب نظری ابعاد مختلف کارآفرینی در قالب عوامل فردی، اجتماعی، اقتصادی، نهادی، کالبدی و زیست‌محیطی مورد شناسایی قرار گرفته و سپس متناسب با هر بعد شاخص‌هایی طراحی شد و در مجموع ۱۷ شاخص است که از طریق ۷۷ گویه در قالب طیف لیکرت عملیاتی شد.

جامعه آماری پژوهش، روستاهای شهرستان دامغان بوده است. برای انتخاب نمونه از جامعه آماری روستاها بر اساس سه معیار سطح توسعه یافتگی، میزان جمعیت و موقعیت طبیعی دسته‌بندی شدند. بعد از طبقه‌بندی در نهایت ۳۲ روستا به‌عنوان نمونه انتخاب گردید. حجم نمونه نیز با استفاده از فرمول کوکران به میزان ۳۸۴ نفر برآورد شده است.

جهت بررسی اعتبار پرسشنامه از تکنیک تحلیل عاملی تاییدی استفاده شد و اعتبار هر سوال با بارعاملی و اعتبار هر مقیاس یا مؤلفه با استفاده از روایی هم‌گرا (میانگین واریانس استخراج شده یا AVE) ارزیابی شد. حداقل مقدار بار عاملی ۰/۴۰ و حداقل مقدار میانگین واریانس استخراج شده ۰/۵۰ تعیین شد. مدل‌های اندازه‌گیری به‌دست آمده برای ۶ مؤلفه کارآفرینی نشان داد که بار عاملی تمامی سوالات از مقدار مفروض ۰/۴۰ بیشتر است و بدین معناست که تمامی سوالات پرسشنامه کارآفرینی از اعتبار مناسبی برخوردارند. بررسی اعتبار هم‌گرای مؤلفه‌ها و مقیاس‌ها نشان داد که مقدار میانگین واریانس استخراج شده برای همه متغیرها بیشتر از ۰/۵۰ است و نشان از تأیید اعتبار هم‌گرا دارد.

پایایی متغیرها علاوه بر روش پایایی به روش هم‌سازی درونی و آزمون آلفای کرونباخ، با روش پایایی ترکیبی که روشی جدیدتر است ارزیابی شد. حداقل مقدار ۰/۷۰ برای پایایی ترکیبی تعیین شد که

بررسی پایایی متغیرها با روش پایایی ترکیبی نشان داد که تمامی مؤلفه‌ها و زیرمقیاس‌های آن از پایایی مناسبی برخوردارند و مقدار پایایی ترکیبی برای همه مؤلفه‌ها بیشتر از $0/70$ به دست آمده است. برای سنجش مؤلفه‌های کارآفرینی با مقداری استاندارد یا مفروض در روستاهای مورد مطالعه نیز از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. آزمون t تک نمونه‌ای زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که یک نمونه از جامعه داشته باشیم و می‌خواهیم میانگین آن را با یک حالت معمول یا استاندارد و یا حتی با یک عدد فرضی و مورد انتظار مورد مقایسه کنیم. در مرحله بعد با هدف تحلیل فضایی روستاهای نمونه بر اساس سطح کارآفرینی از آزمون تحلیل خوشه‌ای، روستاهای مورد مطالعه به چند خوشه‌ی مناسب تقسیم شدند. جهت خوشه بندی از روش خوشه بندی سلسله مراتبی (Hierarchical Cluster Analysis) استفاده شد. این روش به عنوان پرکاربردترین روش تحلیل خوشه‌ای، برای داده‌های کم (یعنی کمتر از ۱۰۰۰ پاسخگو) به کار می‌رود (حبیب پور و صفری، ۱۳۸۸:۷۷۵). تحلیل کلاستر (خوشه‌ای) را می‌توان همراه با روش تحلیل تشخیصی، به عنوان یکی از متداول‌ترین روش‌های طبقه بندی نامید. هدف اصلی تحلیل خوشه‌ای، که به عنوان تحلیل بخش بندی یا تحلیل تاکسونومی/طبقه بندی نیز خوانده می‌شود، این است که زیرگروه‌های همگن از پاسخگویان را شناسایی کند. تحلیل خوشه‌ای درصدد است تا بر اساس اطلاعاتی در خصوص یک سری متغیرها، پاسخگویان را با توجه به آن‌ها گروه بندی کند. به عبارتی، تحلیل خوشه‌ای درصدد است تا مجموعه‌ای از گروه‌ها را شناسایی کند که از این طریق بتوان از یک طرف تفاوت‌های درون گروهی را به حداقل رساند و از طرف دیگر تفاوت‌های بین گروهی را به حداکثر میزان ممکن رساند (همان: ۷۷۴).

جدول (۲) شاخص‌های سنجش ظرفیت کارآفرینی روستاها

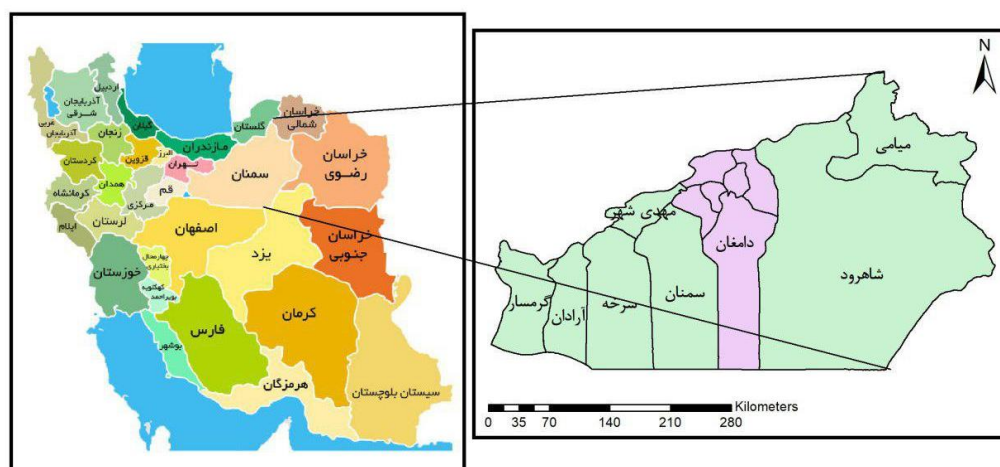
ابعاد	شاخص	گویه
آموزش و مهارت	آموزش و مشاوره	برگزاری کلاس‌های آموزشی، امکان استفاده از مشاوره و خدمات حمایتی، امکان ارتباط با کارآفرینان موفق، بکارگیری توصیه‌های فنی کارشناسان و مروجان
	مشارکت اجتماعی	مشارکت در تصمیم‌گیری فعالیت‌های مختلف در روستا، مشارکت زنان و دختران در فعالیت‌های روستا، مشارکت جهت سرمایه‌گذاری در روستا، مشارکت در کلاس‌های آموزشی کسب و کارهای خانگی
	شبکه‌های کارآفرینی	تمایل به تشکیل شبکه تولید محلی در روستا، ارتباط و شبکه اجتماعی گسترده با روستاییان، روحیه فعالیت گروهی در کسب و کارها، مبادله اطلاعات و دانش مربوط به کسب و کار خود با روستاییان، میزان شبکه‌های گوناگون تعاون روستایی در روستا
دانش و مهارت	نوآوری و خلاقیت	ترجیح روش‌های نو به سنتی و مطمئن در فعالیت اقتصادی، انگیزه ایجاد کسب و کار جدید برای درآمد بیشتر، انگیزه تنوع‌بخشی به محصولات و فعالیت‌های روستا
	دانش و مهارت	توان راه‌اندازی کسب و کار جدید در روستا، ایده مناسب برای ایجاد کسب و کار جدید، برخورداری از اطلاعات بازاریابی، آشنایی با زمینه‌های کسب و کارهای جدید، آشنایی با منافع حاصل از کارآفرینی، تسلط مهارت‌ها (تسلط به رایانه و ...)

ابعاد	شاخص	گویه
	میزان اعتماد به نفس	استقلال فردی در تصمیم‌گیری‌های شغلی، خودتکایی برای شروع فعالیت اقتصادی جدید، تمایل به پیش‌قدم بودن در فعالیتهای اقتصادی، تمایل به خوداشتغالی
	ریسک‌پذیری	حاضر به مواجه شدن با چالش‌ها برای راه‌اندازی کسب و کار جدید، ریسک‌پذیری برای راه‌اندازی کسب و کار جدید، آمادگی برای پول‌گرفتن برای انجام کاری پول‌ساز
	آینده‌نگری	انگیزه برای تغییر در کیفیت زندگی خود، توجه به تغییرات اقتصادی در روستاهای اطراف و محیط شهری، توجه به آینده خانواده خود، پشتکار در فعالیتهای اقتصادی
اقتصادی	دسترسی به سرمایه	امکان استفاده از تسهیلات و وام‌های اعتباری برای ایجاد کسب و کارهای جدید در روستا، تمایل سرمایه‌گذاران داخل و خارج روستا برای سرمایه‌گذاری ایجاد کسب و کارهای جدید در روستا، نیروی انسانی ماهر (باسواد و باتجربه) برای شروع کسب و کارهای جدید در روستا، فرصت‌های مناسب برای سرمایه‌گذاری در کسب و کارهای جدید در روستا
	تولید، فروش و بازاریابی تولیدات	دسترسی به بازارهای مناسب برای عرضه تولیدات محلی، آشنایی با بازارهای منطقه‌ای و ملی، توان ارتباطی برای فروش مستقیم و بی‌واسطه محصولات، آگاهی درباره کمیت و کیفیت نیاز مصرف‌کنندگان، توانایی تشخیص و استفاده از فرصت‌های جدید در بازار
	فضای کسب و کار	میزان تنوع شغلی در روستا، رضایت از درآمد شغل فعلی، رضایت از محیط کسب و کار،
کابردی	زیرساخت‌های فیزیکی	وضعیت امکانات رفاهی و زیربنایی (آب، برق...) روستا برای ایجاد کسب و کار جدید، دسترسی به وسایل نقلیه و جاده‌های ارتباطی برای حمل کالا به بازار، دسترسی به پست و اینترنت برای تسهیل فرآیند کسب و کار جدید در روستا
	زیرساخت‌های سرمایه‌ای	دسترسی به بانک و موسسات مالی در روستا، زمینه‌های لازم برای افزایش کارآفرینی در فعالیتهای کشاورزی، صنایع کوچک و خدماتی در روستا، امکانات برای بسته‌بندی و انبار کردن محصولات (سردخانه، سیلو و جز آن) در روستا
	برخوردراری از حمایت مدیریت محلی	حمایت دهیاری و شورای اسلامی از افراد کارآفرین در روستا، میزان فعالیت دهیاری و شورای اسلامی جهت گسترش کارآفرینی در روستا، تشویق سرمایه‌گذاران محلی برای ایجاد فرصت‌های شغلی توسط دهیاری و شورای اسلامی، میزان تشویق و به-کارگیری جوانان برای ایجاد کسب و کارهای جدید توسط دهیاری و شورای
نهادی	توانایی مدیریت محلی برای ارتقای کارآفرینی	میزان کمک دهیاری و شورای اسلامی به افراد محلی برای مشارکت در روستا توانایی مدیریتی دهیاری و شورای اسلامی روستا برای هدایت فعالیتهای اقتصادی
	مدیریت منابع	احترام به محیط زیست روستا برای ایجاد فعالیت اقتصادی جدید، کوشش روستاییان در کشف و شناسایی منابع جدید کارآفرینی (مشاغل جدید) در روستا، توجه به محدودیت‌های استفاده از منابع (آب، خاک، و ...) در روستا برای انجام فعالیت اقتصادی جدید
زیست‌محیطی	امکانات محیطی	فضای آرام و منابع آب و خاک مناسب و کافی در روستا جهت کارآفرینی

منبع: Stevenson and Lundström (2005), Dabson et al. Asian Productivity Organization (2007), (2003), Smith (2008) Anand Singh, K. and Krishna (1994), Oganisjana (2011), Isenberg (2011), Molenhuis (1996), Allen et al (2003), Jianzhong and Smallbone (2011), Macke (2001), Maia (2002), Stevenson and Lundström (2005), Markley (2005), Adelaja et al (2007), فراهانی و همکاران (۱۳۹۲)، افتخاری،

طاهرخانی و سجاسی (۲۰۰۸)، سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۳)، مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۳۹۱)، محمدی یگانه (۱۳۹۲)، فرجی سبکیار و همکاران (۱۳۹۰)، حیدری ساریان (۱۳۹۲)، ولایی و همکاران (۱۳۹۴)، قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۳).

شهرستان دامغان یکی از شهرستان‌های استان سمنان بوده که حداقل طول شرقی جغرافیایی آن ۵۳ درجه و ۴۲ دقیقه و حداقل عرض شمالی جغرافیایی آن ۲۴ درجه و ۱۵ دقیقه است. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۱۳۰ متر است. شهرستان دامغان از شمال با استان مازندران، از جنوب با استان اصفهان، از شرق با شهرستان شاهرود و از سمت غرب با شهرستان سمنان و شهرستان مهدی شهر همسایه است.

شکل (۲) موقعیت شهرستان دامغان در استان سمنان

شهرستان دامغان بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی شامل شهرهای امیریه، دیباج، کلاته رودبار، از ۲ بخش (مرکزی، امیرآباد) و ۶ دهستان (حومه، دامنکوه، رودبار، قهاب رستاق، قهاب صرصر، تویه دروار) و ۸۶ روستا تشکیل شده است. بر طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ جمعیت روستایی این شهرستان ۲۰۰۶۵ نفر جمعیت و ۷۳۱۱ خانوار بهره‌بردار بوده است (مرکز آمار ایران، سالنامه آماری، ۱۳۹۵).

جدول (۳) مشخصات جمعیتی شهرستان دامغان

جمعیت	تعداد خانوار	تعداد روستا	نام دهستان		بخش	شهرستان دامغان
			شماره	نام دهستان		
۵۰۶۰	۱۷۴۵	۲۱	۱	حومه	مرکزی	
۴۴۳۸	۱۵۸۴	۱۲	۲	دامنکوه		
۲۲۲۶	۱۰۳۹	۸	۳	رودبار		
۵۰۰۴	۱۶۰۶	۲۵	۴	قهاب رستاق	امیرآباد	
۱۹۷۰	۷۲۷	۱۳	۵	قهاب صرصر		
۱۳۶۷	۶۱۰	۷	۶	تویه دروار		
۲۰۰۶۵	۷۳۱۱	۸۶	۶		مجموع	

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.

(۴) یافته‌های تحقیق

در جدول ۳ فراوانی جنسیت گزارش شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود در نمونه پژوهش، تعداد پاسخگویان مرد و زن به تعداد کافی وجود دارد و تعداد مردان مقداری بیشتر از زنان است (۵۷ درصد در مقابل ۴۳ درصد).

جدول (۴) فراوانی جنسیت پاسخگویان

جنسیت	فراوانی	درصد فراوانی
مرد	۲۱۹	۵۷
زن	۱۶۵	۴۳
مجموع	۳۸۴	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش،

۱۳۹۷

در جدول ۴ فراوانی، درصد فراوانی و درصد فراوانی تجمعی میزان تحصیلات گزارش شده است. افراد برحسب تحصیلات در هفت طبقه قرار می‌گیرند. نتایج نشان می‌دهد بیشتر پاسخگویان تحصیلات دیپلم (۴۶ درصد) دارند و کمترین پاسخگویان بی سواد (۲ درصد) و بی سواد (۵ درصد) هستند.

جدول (۵) فراوانی میزان تحصیلات پاسخگویان

میزان تحصیلات	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی
بی سواد	۱۹	۵	۵
ابتدایی	۵۷	۱۵	۲۰
راهنمایی	۴۶	۱۲	۳۲
دیپلم	۱۷۷	۴۶	۷۸
فوق دیپلم	۳۱	۸	۸۶
لیسانس	۴۶	۱۲	۹۸
فوق لیسانس و بالاتر	۸	۲	۱۰۰
مجموع	۳۸۴	۱۰۰	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

برای شناخت و تحلیل ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در ناحیه روستایی مورد مطالعه، از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. در ابتدا به توصیف متغیرهای میانه و انحراف استاندارد نیز پرداخته شد. مقادیر انحراف معیار بدست آمده از حداقل ۰/۵۲ برای ظرفیت کل توسعه کارآفرینی تا حداکثر ۰/۸۱ برای فضای کسب و کار بدست آمده است. مطابق یافته‌ها بالاترین میانه مربوط به دسترسی به آموزش، مشاوره و تجربیات با مقدار ۳/۷۵، دسترسی به زیرساخت‌های سرمایه‌ای با مقدار ۳/۵۷ و مؤلفه نهادی با مقدار ۳/۳۳ است. کمترین میانه را آینده‌نگری با مقدار ۲ و مؤلفه زیست محیطی با مقدار ۲/۱۷ دارد. در این آزمون، میانگین نمونه را با مقدار ۳ که مقدار متوسط در نظر گرفته شده است مورد مقایسه قرار می‌دهیم. دامنه نمرات از ۱ تا ۵ است که نمره متوسط برابر با ۳ بدست می‌آید. چنانچه مقدار هر کدام از متغیرها به طور معنی‌داری بیشتر یا کمتر از مقدار ۳ باشد ($p < 0/001$) می‌توان استنباط کرد که میزان آن متغیر به طور معنی‌داری با مقدار متوسط متفاوت است. نکته مهم این است که با توجه به این که حجم نمونه زیاد است و تعداد ۳۸۴ نفر را شامل می‌شود، امکان بروز خطای نوع اول وجود دارد و در نتیجه سطح معنی‌داری در این آزمون مقدار ۰/۰۰۱ تعیین شد تا فقط میانگین‌هایی که تفاوت قابل توجه و زیادی با مقدار متوسط دارد، گزینش شود. متغیرهایی که میانگینی کمتر یا بیشتر از متوسط دارند در جدول مشخص شده است.

جدول (۶) آزمون تی تک نمونه ای جهت مقایسه میانگین متغیرها با مقدار متوسط (معیار = ۳) (df = ۳۸۳)

مؤلفه	متغیر	میانگین	میان	انحراف معیار	تفاوت میانگین	مقدار t	سطح معنی-داری
اجتماعی	دسترسی به آموزش، مشاوره و	۳/۵۸	۳/۷۵	۰/۶۳	۰/۵۸	۷/۳۳	< ۰/۰۰۱
	مشارکت اجتماعی	۲/۹۰	۲/۸۰	۰/۷۱	-۰/۱۰	-۱/۴۱	۰/۱۶۱
	شبکه های کارآفرینی	۲/۶۹	۲/۶۰	۰/۶۵	-۰/۳۱	-۴/۰۵	< ۰/۰۰۱
فردی	مؤلفه اجتماعی	۳/۰۱	۲/۹۳	۰/۵۷	-۰/۰۱	۰/۲۸۲	۰/۷۷۹
	نوآوری و خلاقیت	۲/۲۹	۲/۳۳	۰/۶۳	-۰/۷۱	-۸/۷۹	< ۰/۰۰۱
	دانش و مهارت	۲/۷۴	۲/۶۰	۰/۵۸	-۰/۲۶	-۳/۱۴	۰/۰۰۲
	میزان اعتماد به نفس	۲/۴۲	۲/۲۵	۰/۶۳	-۰/۵۸	-۷/۵۸	< ۰/۰۰۱
	ریسک پذیری	۲/۷۲	۳	۰/۶۷	-۰/۲۸	-۳/۱۶	۰/۰۰۲
	آینده نگری	۲/۱۱	۲	۰/۴۹	-۰/۸۹	-۱۲/۳۰	< ۰/۰۰۱
	مؤلفه فردی	۲/۴۵	۲/۳۳	۰/۵۷	-۰/۵۵	-۹/۵۲	< ۰/۰۰۱
اقتصادی	دسترسی به سرمایه	۲/۱۵	۳	۰/۶۰	-۰/۸۵	۱۱/۳۴	< ۰/۰۰۱
	تولید، فروش و بازاریابی	۲/۴۸	۳/۱۴	۰/۷۴	-۰/۵۲	۱/۰۷	< ۰/۰۰۱
	فضای کسب و کار	۱/۹۷	۳/۳۲	۰/۸۱	-۱/۰۳	۵/۱۴	< ۰/۰۰۱
	مؤلفه اقتصادی	۲/۲۰	۳/۰۶	۰/۷۳	-۰/۸۰	۱۰/۵۲	< ۰/۰۰۱
فیزیکی	دسترسی به زیرساخت های	۳/۵۲	۳	۰/۷۶	۰/۵۲	۸/۹۳	< ۰/۰۰۱
	دسترسی به زیرساخت های	۲/۹۴	۳/۵۷	۰/۵۷	-۰/۰۶	۰/۷۲۱	۰/۴۸۵
	مؤلفه فیزیکی	۳/۲۳	۳/۲۷	۰/۵۵	۰/۲۳	۲/۹۴	۰/۰۰۴
نهادی	برخورداری از حمایت مدیریت	۳/۱۸	۳/۲۵	۰/۶۲	۰/۱۸	۱/۷۱	۰/۰۸۹
	توانایی مدیریت محلی برای	۳/۰۱	۳	۰/۸۰	۰/۰۱	۰/۰۸۱	۰/۹۳۵
	مؤلفه نهادی	۳/۱۲	۳/۳۳	۰/۷۸	۰/۱۲	۱/۲۶	۰/۲۱۱
زیست محیطی	مدیریت منابع	۲/۱۴	۲/۳۳	۰/۶۰	-۰/۸۶	-۱۱/۸۴	< ۰/۰۰۱
	امکانات محیطی	۲/۳۶	۲/۳۳	۰/۷۳	-۰/۶۴	-۶/۹۰	< ۰/۰۰۱
	مؤلفه زیست محیطی	۲/۲۵	۲/۱۷	۰/۷۵	-۰/۷۵	-۱۰/۰۸	< ۰/۰۰۱
کل	کل	۲/۷۱	۲/۸۰	۰/۵۲	-۰/۲۹	-۳/۱۷	۰/۰۰۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

یافته‌های به‌دست آمده نشان از این دارد که میانگین کل ظرفیت‌های کارآفرینی در ناحیه روستایی مورد مطالعه، کمی پایین‌تر از میانگین حد متوسط و برابر با ۲/۷۱ است که نزدیک به مقدار متوسط است.

میانگین کارآفرینی فردی مقدار ۲/۴۵ و کارآفرینی زیست محیطی مقدار ۲/۲۵ و کارآفرینی اقتصادی ۲/۲۰ است که به طور معنی دار و محسوسی از مقدار متوسط کمتر است ($p < ۰/۰۰۱$). میانگین سه مؤلفه دیگر کارآفرینی (اجتماعی، فیزیکی و نهادی) کمی از مقدار میانگین متوسط بالاتر است. به طور کلی یافته‌ها گویای این است که، میزان مؤلفه‌های کارآفرینی در بین افراد تقریباً در حد متوسط بوده و به لحاظ متغیرهای کارآفرینی به ترتیب بهترین وضعیت مربوط به دو متغیر دسترسی به آموزش، مشاوره و تجربیات ($M=۳/۵۸$) و متغیر دسترسی به زیرساخت‌های فیزیکی ($M=۳/۵۲$) است که بیشترین میانگین را در بین تمامی متغیرها از مؤلفه‌های گوناگون کارآفرینی دارند و میانگین این متغیرها به طور معنی‌داری بیشتر از حد متوسط است ($p < ۰/۰۰۱$) و به نظر می‌رسد از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار در توسعه کارآفرینی روستایی باشند. همچنین به نظر می‌رسد مشکل توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی مورد مطالعه در توسعه فضای کسب و کار ($M= 1/97$)، مدیریت منابع ($M= ۲/۱۴$) و دسترسی به سرمایه ($M=2/15$) است که میانگین آن‌ها به طور معنی‌داری کمتر از حد متوسط است ($p < ۰/۰۰۱$).

تحلیل دیدگاه ساکنین روستاهای شهرستان دامغان نسبت به مؤلفه‌های کارآفرینی از طریق آزمون T تک نمونه‌ای نشان می‌دهد که:

مناسب‌ترین شرایط توسعه کارآفرینی را می‌توان در بعد کالبدی (با توجه به گویه‌های مبنایی امکانات رفاهی و زیربنایی، مناسب بودن جاده‌های ارتباطی با شهر و روستاهای اطراف، دسترسی به پست و اینترنت، بانک و موسسات مالی، فراهم بودن زمینه‌های لازم برای افزایش کارآفرینی در بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات و ...) مشاهده کرد. به طوری که، میانگین دو مؤلفه از مؤلفه‌های این بعد (دسترسی به زیرساخت‌های فیزیکی و دسترسی به زیرساخت‌های سرمایه‌ای) بالاتر از میانگین حد متوسط را نشان می‌دهند. میانگین متغیر دسترسی به زیرساخت‌های فیزیکی در حد متوسط ارزیابی شده که به سبب وجود گاز لوله کشی، کیفیت مناسب راه ارتباطی به شهر و کیفیت راه اصلی در روستاهای نمونه است. وضعیت دسترسی به زیرساخت‌های سرمایه‌ای برای راه‌اندازی کسب و کار نیز تقریباً به میزان میانگین حد وسط است. وضعیت دسترسی به بانک و موسسات مالی و پست و اینترنت به نسبت خوب است زیرا روستاهای نزدیک شهرستان، در زمینه این امور به شهر مراجعه می‌کنند و روستاهای دور از مرکز شهر نیز، معمولاً این خدمات در یک روستای مرکزی قرار داده شده است و روستاییان از این جهت دسترسی مناسبی به خدمات مذکور دارند. ۲. کارآفرینی نهادی نیز در روستاهای مورد مطالعه در وضعیت متوسط قرار دارد که این امر نشان از رضایت نسبی روستاییان از برگزاری کلاس‌های آموزشی و مشاوره‌ای در زمینه‌ی کسب و کارها و همچنین فعالیت به نسبت مناسب دهیاری و شوراهای اسلامی جهت تشویق و

به‌کارگیری جوانان و گسترش کارآفرینی در روستاهاست. ۳. کارآفرینی اجتماعی نیز میانگین متوسط را نشان می‌دهد. در این بین متغیر دسترسی به آموزش، مشاوره و تجربیات بالاترین میانگین را در بین تمام متغیرهای مورد سنجش دارد. دو مؤلفه مشارکت و شبکه‌های کارآفرینی نیز عددی نزدیک به میانگین حد متوسط را نشان می‌دهند که این امر حاکی از وجود ارتباطات گسترده بین روستاییان و تمایل به مشارکت در سرمایه‌گذاری برای ایجاد و گسترش فعالیت‌های کارآفرینانه است. ۴. هر یک از مؤلفه‌های کارآفرینی فردی عددی کمتر از میانگین حد متوسط را نشان می‌دهند. و در این بین متغیرهای ریسک‌پذیری و دانش و مهارت به نسبت اعتماد به نفس روستاییان برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای جدید، آینده‌نگری و ایستادگی و پشتکارشان برای برنامه‌ریزی مناسب در فعالیت‌ها بیشتر است. ۵. و اما مؤلفه زیست محیطی که دو متغیر مدیریت منابع و امکانات محیطی را برای کارآفرینی در روستاها مورد سنجش قرار داده است نیز میانگینی کمتر از متوسط دارند. که از موانع اصلی این امر می‌توان به وجود کم‌آبی و کمتر شدن کار کشاورزی به نسبت گذشته اشاره کرد. ۶. در نهایت نامناسب‌ترین شرایط برای ایجاد و گسترش کارآفرینی مربوط به مؤلفه اقتصادی ارزیابی شده است. در این بین نامناسب‌ترین شرایط مربوط به متغیر فضای کسب و کار ارزیابی شده که این امر حاکی از عدم رضایت روستاییان از شغل و درآمد فعلی‌شان و همچنین تنوع کم شغلی در روستاهاست. در مورد متغیر دسترسی به سرمایه در روستاها هرچند نیروی انسانی ماهر و باسواد برای گسترش کارآفرینی در روستاها وجود دارد اما عدم سرمایه مالی کافی و شرایط سخت استفاده از تسهیلات و وام‌های اعتباری برای روستاییان به عنوان مانع بزرگی در این زمینه است. و اما متغیر تولید و فروش و بازاریابی تولیدات در حد متوسط ارزیابی گردیده است که نشان‌دهنده آشنایی نسبی روستاییان با بازارهای منطقه‌ای و ملی، آگاهی بالا از نرخ محصولات شان، و آشنایی مناسب به خرید و فروش محصولات است.

مطابق با یافته‌های جدول ۷ می‌توانیم استنباط کنیم که بین شش مؤلفه ظرفیت کارآفرینی تفاوت معنی‌داری وجود دارد و رتبه و مقدار این مؤلفه‌ها متفاوت است. نتایج آزمون فریدمن نشان می‌دهد بین میانگین شاخص‌ها برای تحلیل فضای کارآفرینی در سطح آلفا ۰/۰۱ تفاوت معنادار وجود دارد. در این میان، بیشترین میانگین رتبه‌ای مربوط به مؤلفه زیرساخت‌های فیزیکی و کمترین آن مربوط به مؤلفه کارآفرینی زیست‌محیطی است. از آنجا که زیرساخت‌های فیزیکی به عنوان بستری برای فعالیت‌های کارآفرینی در روستاها عمل می‌کند لذا توسعه زیرساخت‌ها از ابزارهای ضروری برای توسعه کارآفرینی است. بررسی میانگین رتبه‌ای داده‌های حاصل از زمینه‌های موجود برای تحلیل وضعیت کارآفرینی، نشانگر پایین بودن مؤلفه‌های زیست‌محیطی و فردی است. در واقع دو مؤلفه کارآفرینی زیست‌محیطی و

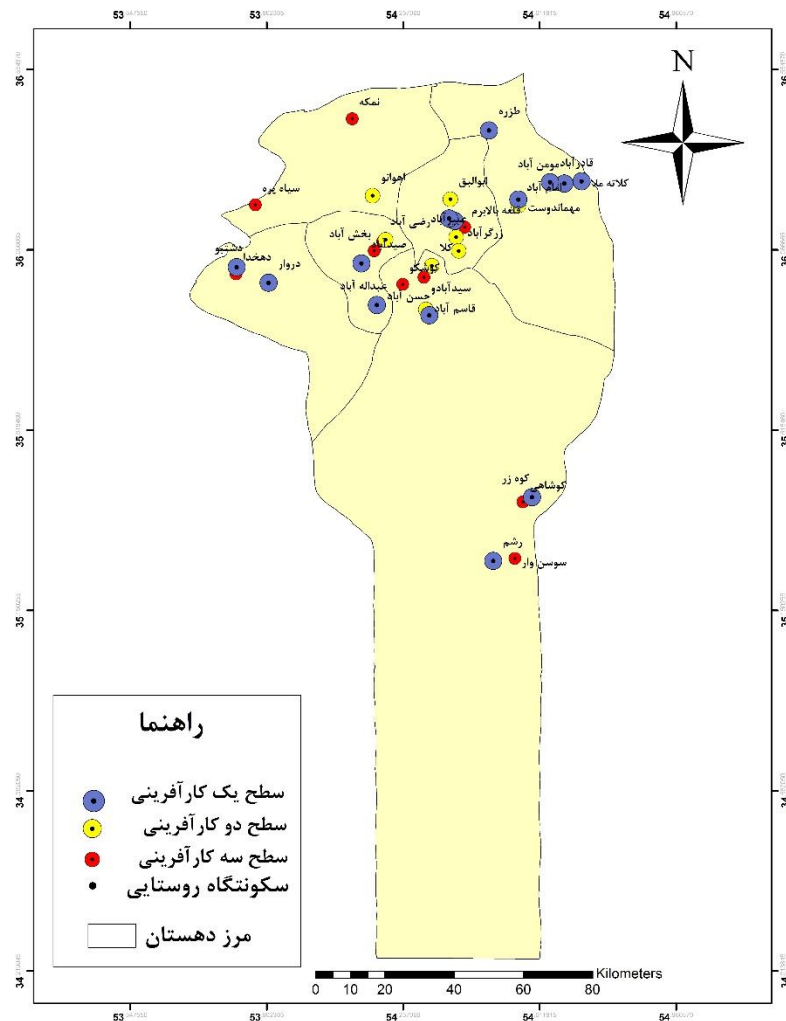
کارآفرینی فردی تفاوت میانگین رتبه‌ای زیادی با سایر مؤلفه‌های کارآفرینی دارند و با اختلاف نسبت به سایر مؤلفه‌ها دارای کمترین رتبه و نمره هستند.

جدول (۷) نتیجه آزمون فریدمن جهت رتبه بندی مؤلفه‌های کارآفرینی (n=۳۸۴)

سطح معنی	میانگین	میانگین رتبه	مؤلفه های کارآفرینی
p < ۰/۰۰۱	۳/۲۳	۴/۲۷	فیزیکی
	۳/۰۱	۴/۱۸	اجتماعی
	۳/۰۹	۴/۰۲	کارآفرینی
	۳/۱۲	۳/۸۷	نهادی
	۲/۴۵	۲/۵۸	فردی
	۲/۲۵	۲/۰۹	زیست محیطی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

خوشه‌بندی روستاها بر اساس معیار میزان کارآفرینی انجام شد و بر این اساس تعداد سه خوشه شناسایی شد. روستاها با توجه به میانگین متغیر کارآفرینی در سه خوشه تقسیم‌بندی شد که می‌توانیم این سه خوشه را این‌گونه نام‌گذاری کنیم: خوشه اول یا روستاهای با ظرفیت توسعه کارآفرینی بالا، خوشه دوم شامل روستاهای با ظرفیت توسعه کارآفرینی متوسط و خوشه سوم شامل روستاهای با ظرفیت توسعه کارآفرینی پایین. نتایج نشان داد تعداد ۱۴ روستا در خوشه اول (فیروزآباد، دروار، کلاته ملا، طزره، رشم، مهماندوست، مومن آباد، حسن آباد، صیدآباد، قادرآباد، دشتیو، حیدرآباد، عبدالله آباد، کوه زر)، ۸ روستا در خوشه دوم (ابوالبق، عبیرآباد، امام آباد، قاسم آباد، رضی آباد، کلا، آهوانو، زرگرآباد) و ۱۰ روستا در خوشه سوم (سوسن وار، کوشاهی، سیاه پره، بخش آباد، قلعه بالا برم، نمکه، عوض آباد، سیدآبادو، دهخدا، کوشکو) قرار می‌گیرد.

شکل (۳) سطح‌بندی ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در روستاهای نمونه

(۵) نتیجه‌گیری

از آنجا که رابطه بسیار نزدیکی بین سطح بالای بیکاری، فقر گسترده و توزیع نابرابر درآمد وجود دارد، یکی از مکانیسم‌های عمده برای کاهش فقر و نابرابری در مناطق کمتر توسعه یافته، تأمین امکانات اشتغال مولد برای افراد بسیار فقیر است. باید توجه داشت هر یک از مناطق روستایی، دارای ظرفیت و پتانسیل ویژه‌ای در ابعاد کشاورزی، گردشگری، صنایع دستی است، که با شناسایی و انسجام این پتانسیل‌ها، بسترسازی و توانمندسازی روستاییان می‌توان زمینه‌های پایدار ایجاد اشتغال و توسعه روستاها را فراهم کرد. باید زمینه فعالیت بانوان و جوانان در حوزه‌های اقتصادی به‌خصوص هنرهای صنایع دستی و گلیم بافی بانوان در این روستاها فراهم گردد. از طرف دیگر ضرورت توجه به توسعه کارآفرینی به طور خاص در نواحی روستایی از آنجا ناشی می‌شود که پتانسیل‌های بالقوه طبیعی و انسانی در محیط

روستایی می‌تواند منشأ ایده‌های نو و بکری برای کسب و کارهای جدید باشد که شاید در محیط شهری کمتر مجال بروز پیدا کنند.

از همین رو ضرورت توجه به کارآفرینی روستایی به مثابه حافظ امنیت اقتصادی روستا باید در اولویت سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه روستایی قرار گیرد. همچنین باید توجه داشت کارآفرینی در اجتماعات روستایی دارای درآمد اندک، در صورتی موفقیت حاصل می‌نماید که ابتکارات و تنوعات مشاغل از درون خود روستا برخیزد.

بدین منظور، این پژوهش با هدف تحلیل ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی در ناحیه روستایی دامغان از دید جامعه‌ی نمونه انجام گرفته است که ۷۷ گویه در قالب ۱۷ شاخص و ۶ بعد طراحی و مورد آزمون قرار گرفت. بر اساس مطالعه چارچوب نظری توسعه کارآفرینی و ارتباط آن با محیط‌های روستایی می‌توان این نکته را آشکار ساخت که تحلیل ظرفیت‌های توسعه کارآفرینی باید به صورت یکپارچه و در ابعاد مختلف اقتصادی اجتماعی، کالبدی، نهادی، فردی و زیست‌محیطی انجام گیرد. برای این منظور مطالعه میدانی در روستاهای شهرستان دامغان در بین ۳۸۴ خانوار واقع در ۳۲ روستای نمونه انجام گرفت.

از یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت روستاهایی که از ظرفیت بالاتری برای توسعه کارآفرینی برخوردارند از سطح اشتغال بالاتری نیز برخوردار هستند. برای مثال می‌توان به روستاهای مهماندوست، کلاته ملا، عبدالله‌آباد اشاره کرد (از ظرفیت توسعه کارآفرینی بالایی برخوردارند) که با توجه به اینکه شغل اکثر روستاییان این روستاها در زمینه باغداری خصوصاً کشت پسته است، به تبع آن زمینه ایجاد صنایع کوچک و جانبی فرآوری این محصول از جمله پسته پوست‌کنی و بسته‌بندی آن در انواع مختلف و برقراری پیوند بین کشاورزی و صنعت فراهم است. علاوه بر آن در روستاهای دیگری که از ظرفیت توسعه کارآفرینی بالا برخوردارند می‌توان به روستای تویه دروار (مشهور به روستای علم و صنعت) اشاره کرد که بیش از ۳۰ کارگاه نجاری در آن وجود دارد، از آنجا که تولیدات این روستا به صورت خام روانه بازار فروش می‌گردد می‌توان با خوشه‌سازی این صنایع کوچک در روستاهای هم‌جوار زمینه اشتغال بیشتر و کارآفرینی را در روستاها فراهم آورد.

در روستای مومن‌آباد نیز علاوه بر وجود کارگاه‌های فرآوری پسته، چندین کارگاه خیاطی نیز وجود دارد که تولیدات خود را مستقیم روانه بازار تهران می‌کنند. همچنین می‌توان به قالیبافی و شترداری روستاهای حاشیه کویر از جمله روستای حسن‌آباد اشاره کرد. به‌علاوه با توجه به فاصله اندک روستای حسن‌آباد به کویر می‌توان با برنامه‌ریزی مناسب و ایجاد خانه‌های بوم‌گردی برای اقامت شبانه کویرگردها درآمد مناسبی را برای این روستاییان در نظر گرفت.

هم‌چنین در بسیاری از روستاها مکان‌های تاریخی با قدمت طولانی و چند هزار ساله وجود دارد که همین اماکن باستانی باعث شده این روستاها از سوی سازمان میراث فرهنگی به عنوان روستاهای هدف گردشگری شناخته شوند (از جمله رستای رشم، مهماندوست).

بنابراین می‌توان گفت بستر ظرفیت‌های کارآفرینی زمینه توسعه اشتغال‌زایی را در ناحیه روستایی فراهم آورده است. آن‌چنان که در روستاهای با ظرفیت توسعه کارآفرینی بالا وضعیت اشتغال نیز بالنسبه مناسب است (به روستاهای مهماندوست، مومن آباد، دروار، حسن آباد) اشاره گردید.

از طرفی از تحلیل یافته‌ها نتیجه می‌شود که در اکثر روستاهای ناحیه زیرساخت‌های توسعه کارآفرینی (از جمله زیرساخت‌های فیزیکی، سرمایه‌ای) فراهم است. اما همان‌طور که از مدل مفهومی و هم‌چنین از یافته‌های کلی ظرفیت توسعه کارآفرینی در ناحیه روستایی مورد مطالعه برمی‌آید مشخص می‌گردد که زیرساخت‌ها به تنهایی موجب ارتقای سایر مؤلفه‌های کارآفرینی نشده است بلکه می‌توان از آن به‌عنوان بستری برای شکوفایی سایر مؤلفه‌ها استفاده کرد. زیرا همان‌طور که گفته شد کارآفرینی به صورت فرآیندی است که مراحل آن به‌صورت پیوسته با یکدیگر عمل می‌کنند. بنابراین علاوه بر فراهم‌سازی زیرساخت‌ها باید زمینه‌های نهادسازی، بهبود مؤلفه‌های فردی و سایر مؤلفه‌های توسعه کارآفرینی را در روستاها فراهم کرد. تا بدین طریق زمینه شکوفایی اقتصادی از طریق کارآفرینی در روستاها فراهم گردد و با تقویت این زمینه‌ها می‌توان انتظار داشت که کارآفرینی در روستاها افزایش یابد و مشکل بیکاری و مهاجرت حل شود، و در نتیجه درآمد افزایش می‌یابد و باعث توسعه روستا و توانمندی روستاییان می‌شود. اهم پیشنهادات به شرح زیر است:

✓ تنظیم استراتژی کلان توسعه روستایی و کارآفرینی: بدون شک وجود استراتژی توسعه روستایی و کارآفرینی کلان نمی‌توان انتظار توسعه روستایی و کارآفرینی را در مناطق روستایی کشور و منطقه‌ای را داشت؛

✓ کاهش شکاف درآمدی روستا نسبت به شهر؛

✓ توسعه فن‌آوری و مهارت و دانش در بین روستاییان؛

✓ تهیه و تنظیم قوانین و مقررات مناسب و بهینه جهت حمایت‌های مالی، فنی، مشاوره‌ای و ... از کارآفرینان روستایی.

✓ بررسی علمی و دقیق ناحیه روستایی شهرستان دامغان از نظر استعدادسنجی و شناسایی ظرفیت‌های موجود در زمینه تولید و اشتغال در زمینه کشاورزی، صنعت و خدمات و توریست؛

✓ تهیه بانک اطلاعاتی کارآفرینی و مشاغل روستایی شهرستان دامغان که شامل کارآفرینان روستایی و

فعالیت آن‌ها، فرصت‌های کارآفرینی و اشتغال‌زایی در روستاها، منابع تولیدی در روستاها، امکانات و

تأسیسات روستاها و ... باشد؛

۶ منابع

- احمدپور داریانی، محمود، (۱۳۸۳)، کارآفرینی؛ تعاریف، نظریات، الگوها، چاپ دوم، تهران: پردیس.
- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین و سجاسی قیداری، حمدالله ۱۳۹۲، توسعه روستایی با تأکید بر کارآفرینی، تهران: انتشارات سمت.
- پترین، تی، ۱۳۸۱، کارآفرینی به منزله یک نیروی اقتصادی در توسعه روستایی، ترجمه حمیدرضا زرنگار، جهاد، شماره ۲۵۳.
- جمینی، داود، تقدیسی، احمد، علیپو، خالد و فیضی، شلیر (۱۳۹۴). تحلیل عاملی متغیرهای پیشبرنده و بازدارنده توسعه کارآفرینی در میان زنان روستایی شهرستان روانسر. مطالعات اجتماعی - روانشناختی زنان، سال ۷۰، شماره ۷، صص: ۶۳-۸۸.
- حبیب پور، کرم و رضا صفری شالی، (۱۳۸۸)، راهنمای جامع کاربرد spss در تحقیقات پیمایشی، متفکران، لویه، تهران.
- دانشنامه کارآفرینی، (۱۳۸۸)، بنیاد دانشنامه نگاری ایران، تهران، موسسه کار و تأمین اجتماعی.
- رضوانی، محمدرضا و نجارزاده، محمد، ۱۳۸۷، بررسی و تحلیل زمینه‌های کارآفرینی روستاییان در فرآیند توسعه‌ی نواحی روستایی (مطالعه‌ی موردی: دهستان برآن جنوبی شهرستان اصفهان)، فصلنامه توسعه کارآفرینی، سال اول، شماره دوم، تهران، صص ۱۶۱-۱۸۲.
- فراهانی، حسین، رسولی نیا، زکیه و صدقی سراسکانرود، ۱۳۹۳، عوامل اثرگذار بر رشد کارآفرینی در نواحی روستایی (مورد مطالعه: دهستان جابرائنصار در شهرستان آبدانان)، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۳، شماره ۹.
- فرجی سبکبار، حسنعلی، سید علی بدری، حمدالله سجاسی قیداری، طاهره صادقلو و علی شهدادی خواجه عسگر، (۱۳۹۰)، اولویت بندی توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی با استفاده از تکنیک پرومیتی مطالعه‌ی موردی: دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خدابنده استان زنجان، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۷۵، تهران، صص ۵۳-۶۸.
- قدیری معصوم، مجتبی، مهدی چراغی، نسرین کاظمی و زهره زارع، (۱۳۹۳)، تحلیل موانع توسعه کارآفرینی در نواحی روستایی مورد: دهستان غنی بیگلو، شهرستان زنجان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۳، شماره ۷، صص ۱۷-۳.
- محمدی یگانه، بهروز، (۱۳۹۲)، توسعه کارآفرینی و نقش آن در هزینه اعتبارات فردی و گروهی کشاورزی استان زنجان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۲، شماره ۶، صص ۴۳-۵۷.
- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.
- مطیعی لنگرودی، سید حسن، مجتبی قدیری معصوم، فضیله دادورخانی، جهانگیر یداللهی فارسی و زهرا ترکاشوند، (۱۳۹۱)، تبیین عوامل مؤثر بر توانمندسازی روستاییان در توسعه کارآفرینی (مطالعه موردی: بخش‌های زند و سامن شهرستان ملایر)، مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۸۰، تابستان ۱۳۹۱، صص ۱۱۹-۱۳۸.
- نجفی کانی، علی‌اکبر، حسام، مهدی و آشور، حدیثه، ۱۳۹۴، سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی (مورد مطالعه: دهستان استرآباد جنوبی در استان گرگان)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۱۰.

- ولایی، محمد، عبداللهی، عبدالله، منافی آذر، رضا و صفری، نوید، ۱۳۹۴، **تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه پایدار روستایی با تأکید بر کارآفرینی (مطالعه موردی: دهستان مرحمت آباد شمالی-شهرستان میاندوآب)**، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۱۹، صص ۱۶۲-۱۴۹.
- Adelaia. S. et al. 2007. **Enabling Innovation in Michigan Agriculture; A Viable Agriculture Report Prepared by the MSU Land Policy Institute.**
- Alison, M., 1990, **Entrepreneurship: An International Perspective**, Oxford, Jordan Hail, Linacre House.
- Allen. J. C. et al. 2003. **Examination of Community Action Field Theory Model for Locality Based Entrepreneurship.** Paper Presented at the Annual Rural Sociological Society Meeting, Montreal, Canada.
- Anand Singh. K. and Krishna. K.V.S.M.. 1994. **Agricultural Entrepreneurship: The Concentand Evidence, the Journal of Entrepreneurship**, New Delhi, Thousand, Oaks, London.
- Asian Productivity Organization. 2007. **Entrepreneurship Development for Competitive Small and Medium Enterprises.** Published by the Asian Productivity Organization, Hirakawacho, Chiyoda-ku, Tokyo, Japan.
- Baumgartner. D. Tobias S & Seidi. I. 2013. **Quantifying entrepreneurship and its impact on local economic performance: A Spatial assessment in rural Switzerland, Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal**, 25:3-4, 222- 250.
- CADE 2006. Phase 3: 2007- 2012 **Mission Statement Operating Principle Goals and Objective:** Center for Agricultural Development and Entrepreneurship Strategic Plan: Board of Directors October2.
- Carlos Freire-Gibb. Lucio & Nielsen. Kritian. 2014. **Entrepreneurship Within Urban and Rural Areas: Creative People and Social Networks**, Regional Studies, Volume 48-1, 139- ۱۵۳.
- Dabson B., Malkin J., Matthews A., Pate K., Stickle S., 2003, **Mapping Rural Entrepreneurship**, Washington, D.C.: Corp. for Enterprise Development. 68 p.
- Folmer, H., Dutta, S. and Oud, H., (2010). **Determinants of Rural Industrial Entrepreneurship of Farmers in West Bengal: A Structural Equations Approach**, International Regional Science Review, 33 (4), pp: 367-3۹۶.
- Harba. E.. Moca. S.. & Rus. D. 2016. **A Comparative Study of Rural Entrepreneurship Romania–Greece.** Procedia Technology, 22, 1100-۱۱۰۵.
- Isenberg. D.. 2011. **The Entrepreneurship Ecosystem Strategy as a New Paradigm for Economic Policy: Principles for Cultivating Entrepreneurship.** The Babson Entrepreneurship Ecosystem Project. Based on an Invited Presentation at the Institute of International and European Affairs, May 12, 2011, Dublin Ireland.
- Jianzhong. X. and Smallbone. D.. 2011. **Regional Variations in the Environment for Entrepreneurship Development: a Tale of Three Cities in China**, International Council for Small Business (ICSB); 56th World Conference, June 2011.
- Macke. D.. 2001. **Situation Analysis Entrepreneurship & Rural Texas.** Draft Report Rural Entrepreneurship Initiative, Lincoln, Nebr, Center for Rural Entrepreneurship.
- Maia. L.. 2002. **Enhancing Entrepreneurship in Rural Tourism for Sustainable Regional Development: the Case of Söderslätt Region Sweden.** The International Institute for Industrial Environmental Economics (IIIEE), International miljö Institute.

- Marklev. D.M. 2005. **Local Strategies for responding to rural restructuring: The role of entrepreneurship**, Globalization and Restructuring in rural America Conference ERS-USDA, Washington, D.C.
- Mayer, H., & Meili, R. 2016, **New Highlander Entrepreneurs in the Swiss Alps**. Mountain Research and Development, 36(3), 267-۲۷۵.
- Molenhuis. i.. 1996. **Agri-Entrepreneurship: Opportunities in Nova Scotia**, Nova Scotia Department of Agriculture and Marketing, Department Newsletter, Vol 6 (8).
- Oganisiana. K.. 2011. **Entrepreneurship as a Dvynamic System and the Holistic Approach to Its Development**, University of Latvia, Faculty of Education, Psychology and Art, 21 October.
- Otto. M. 2009. **Green: challenges and Opportunities for Business Growing Green: Challenges and opportunities for Busiess**, United nations climate chage conference dec7-dec18.
- Otto, M,(2009): **Green: challenges and Opportunities for Business Growing Green: Challenges and opportunities for Busiess**, United nations climate chage conference dec7-dec18.
- Reagan, B. 2002, **Are high-growth entrepreneurs building the rural economy?** Federal Reserve Bank of Kansas City, Kansas City, Mo.: Center for the study of Rural America.
- Rehman Sherief, S., (2008). **Entrepreneurship as an economic force in rural development, Africa Economic Analysis**, Available at: http://www.africaeconomicanalysis.org/articles/gen/rural_entrepreneurship.html.
- Sauer. R.J 1986. **Agriculture and the rural community: oppourtunities and challenges for rural development**, Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Saxena. S. 2012. **Problems Faced Bv Rural Entrepreneurs and Remedies to Solve It: IOSR Journal of Business and Management (IOSRJBM); Volume 3, Issue 1 (July-Aug. 2012), PP 23-۲۹.**
- Shane, s, & Venkataraman, s, 2000, “ **The Promise of entrepreneurship as field of research**”, Academy of Management Review, 25(1), 217-2۲۶.
- Smith. Emilv. 2008. **Certain Factors Influence Entrepreneurial Climate. MU studv Finds Fair Treatment. Local Sunnort and High-Speed Internet Foster Success for Small Business**, News Bureau, University of Missouri.
- Stevenson. L. and Lundström. A.. 2005. **Entrepreneurship Policv. Theory and Practice, International Studies in Entrepreneurship Series**, Vol. 9, Springer, New York.
- Verheul. I. Wennekers. S.. Audretsch. D.. & Thurik. R. (2001). **An eclectic theory of entrepreneurship: policies, institutions and culture** (No. 01-0۳۰/۳). Discussion Paper.
- Wahid, N.A., Aziz, N.N.A. and Halim, R.A. (2017), “**Networking and innovation performance of micro-enterprises in Malaysia: the moderating effects of geographical location**”, Perrtanika Journal of Social Sciences and Humanities, Vol. 25 No. 5, pp. 281-292.